

1. Більше мовчати не можу (огляд листів) // Літературна Україна. – 1987. – 25 червня. 2. Більше мовчати не можу // Літературна Україна. – 1987. – 26 березня. 3. Бойко О.Д. Нариси з новітньої історії України (1985 – 1991). – К., 2004. – 357 с. 4. Гарань О.В. Убити дракона: 3 історії Руху – та нових партій України. – К: Либідь, 1993. – 197 с. 5. Державний Архів Вінницької області (ДАВО). – Ф. П – 136. – Оп. 85. – Спр. 68. 6. Керуючись чуттям єдиної родини // Літературна Україна. – 1987. – 9 квітня. 7. Корупція // Вільне слово. – 1990. – червень №12. 8. Посмішка Авгура // Літературна Україна. – 1987. – 8 січня. 9. Постфактум // Літературна Україна. – 1987. – 23 квітня. 10. Приватна розмова з директором універсаму // Літературна Україна. – 1987. – 12 березня.

11. Русначенко А.М. Пробудження. Робітничий рух на Україні 1989–1993 рр. – К.: Вид. дім "KM Academia". – 1995. – 228 с. 12. Рух в Донбасі // Вибір. – 1989. – 9 жовтня. 13. Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 2981. 14. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 3421. 15. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2362. 16. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2969. 17. Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади України (ЦДАВОВУ). – Ф. Р – 2. – Оп. 15. – Спр. 7. 18. Ще про корупцію // Вільне слово. – 1990. – червень №15. 19. Як украли мільйон // Літературна Україна. – 1987. – 19 лютого.

Надійшла до редколегії 27.01.10

I. Горпинченко, асп.

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті аналізуються праці, присвячені еволюції соціального статусу православного духовенства в Україні другої половини ХІХ ст., зокрема, його правового становища, рівня духовної освіти і матеріального забезпечення.

In the article there are analyzed works, dedicated to the evolution of social status of the Orthodox clergy in Ukraine in the second half of 19th century, including its legal status level of theological education and financial support.

Відродження інтересу до історії православної церкви в умовах розбудови суверенної Української держави закономірно впливає як з усвідомлення теперішнього місця церкви в системі суспільних інститутів, так і її ролі як провідної конфесії у формуванні громадянського суспільства та в збереженні національної ідентичності.

Вартісне значення для інтенсивного пошуку відповідей на сучасні виклики має церковно-православна історія другої половини ХІХ ст. – епохи глибоких суспільних перетворень, що суттєво вплинули на становище церкви і в Україні, й на соціальний статус духовенства, залученого російською державою і синодальним чиновництвом до здійснення суперечливої місії. В основі конфлікту ціннісних орієнтирів тогочасного духовенства – лежав неприродний симбіоз його духовного подвижництва на ниві власне церковного служіння з апологетикою його державного устрою, переважаючою зорієнтованістю на консерватизм суспільного й церковного укладу, нейтралізацію українського національного відродження й тотальну русифікацію.

Однак можливість тлумачення зазначених явищ з різних ідеологічних позицій спричинила появу альтернативних концептуальних підходів науковців та публіцистів до висвітлення статусу православного духовенства в тогочасному суспільстві.

Мета статті – виявлення основних концептуальних підходів та тенденцій в розвитку історіографії проблеми на основі аналізу історичних праць, що з'явилися упродовж другої половини ХІХ – початку ХХІ століть. Огляд наукових досліджень дозволяє виокремити основні концептуальні підходи до оцінки соціального статусу духовенства в Україні другої половини ХІХ століття. Ця оцінка виводилась вибірково або комплексно на основі трьох основних критеріїв – його правового становища, рівня освіти, якості матеріального забезпечення і соціальної захищеності, які загалом і визначали місце православного духовенства серед інших верств населення.

В історіографії проблеми виокремлюється декілька концептуальних підходів. Перший з них – *соціально-критичний* – розглядає православне духовенство України другої половини ХІХ ст. як патронване державою, а відтак дискредитоване фактом зрощення з нею. Воно характеризувалося як консервативне, соціально пасивне й розколоте внутрішнім антагонізмом між чернечою аристократією і величезною масою білого духовенства, що за всіма параметрами тяжіло до середнього класу. З національної точки зору українське духовенство тлумачилось як російське, покликане захищати інтереси "триєдиної руської народності" – великоросів, малоросів та білоросів. Серед представників такого підходу

переважають російські дореволюційні та сучасні дослідники А. Папков, В. Розанов, П. Успенський, Є. Грекулов, А. Полонський та ін. [33; 39; 19; 8; 35].

Представники другої – *апологетичної течії* (переважно російської дореволюційної) – прагнули ідеалізувати навіть залежність духовенства від держави, трактуючи її як симфонію в дусі уваровської теорії "православля, самодержавія і народності", а також воліли не вбачати конфлікту між "білим" та "чорним" духовенством: Є. Голубинський, Л. Тихомиров, А. Ніколін та О.Золотарьов [7; 42; 31; 16].

Репрезентанти третього, *атеїстичного напрямку*, сприймають духовенство як цілковито реакційну верству, що є зайвою в соціальній структурі суспільства. Серед них – П. Бляхін, Г. Прошин, С. Білинець, В. Тітлінов та ін. [2; 36; 1; 41].

Нарешті, в руслі четвертого – *національно-критичного* концептуального підходу – залежне від держави православне духовенство України сприймалося як переважно русифіковане з властивими йому реакційними ідеалами в національно-церковній сфері, що домінували й проявлялись у викоріненні українських церковно-національних традицій та уніфікації церковного життя на загальноросійських засадах: М. Грушевський, Д. Дорошенко, І. Власовський, Г.Надтока, В. Меша та ін. [10; 13; 6; 30; 28].

Звичайно, названі підходи не вичерпують їх наявного розмаїття, але дають можливість уявити, наскільки широким і суперечливим є діапазон оцінок соціального статусу православного духовенства тієї епохи. Важливо відзначити, що характеристика *соціального статусу духовенства* в дореволюційний період, по суті, не супроводжувалась використанням самого цього поняття. Дослідники обмежувались здебільшого однобічними оцінками, які виявлялись штрихами до соціального портрету кліру, чернецтва і вищої церковної ієрархії.

Один із перших серед дореволюційних дослідників церкви часів Александра II доби реформ А. Папков, присвятивши свою статтю відтворенню соціального портрету православного духовенства, описував його через призму ставлення до нього з боку інших верств населення. Зі статті стає зрозумілим, що автор вважав духовенство пригнобленою державою й неавторитетною "кастою". Узагальнюючи висновки науковців і публіцистів, він наділяв духовенство рисами "раболепія" і "мертвенності", байдужості та формалізму, матеріальної бідності й неприглядної побутової поведінки [33, с. 183]. "Гнаною верствою" називає його й Т. Буткевич, особливо зупиняючись на несприйнятті духовенства інтелігенцією [3, с. 3-4].

Протилежну характеристику соціального портрету православного духовенства знаходимо у Л. Тихомирова. Називаючи духовенство "учительською" верствою, автор писав, що вона була носієм "вікової церковної мудрості". Натомість те, що прийнято вважати соціальною байдужістю церкви, пояснюється лише "різним розумінням того, що в житті є головним і що другорядним" [42; с. 225]. Таким чином, єдиним критерієм виступає тут головне соціальне призначення духовенства.

Конкретніше, зосереджуючись на правовому статусі, аналізує духовенство С. Познишев. Воно постає як перше серед духовенства інших конфесій ("терпимих" і "нетерпимих"), як єдине, що перебувало під "покровительством" держави [34, с. 238]. "Користуючись цим привілею державним статусом, верхівка духовенства (єпископат), стала прирівнюватись до губернаторів й віце-губернаторів, – писав В. Розанов, – а звичайні священники ставали місцевими спостерігачами за населенням, подібно становим і квартальним" [39, с. 19].

Історіографія післяреволюційної (радянської) епохи, особливо 1920 – 60-х рр. позначилась висуненням на перший план критерію класової приналежності й класової спрямованості в оцінці соціального статусу православного духовенства. Здебільшого автори – П. Бляхін, Є. Варичев, Є. Коровін та ін. [2; 4; 21] характеризують духовенство, у т.ч. в Україні, як "експлуататорський", реакційний клас. Необхідно відзначити, що наприкінці 60-х рр. вперше в радянській історіографії запанувала відверто негативна оцінка православного духовенства з точки зору реакційності його національних функцій, а саме обов'язку "придушення визвольного руху" й "русифікації" західних та південно-західних губерній імперії [8, с. 13, 20].

Разом з тим, українська історіографія того часу, включаючи праці діаспори, приділяла цій проблемі особливу увагу. Той факт, що в Україні діяла та ж церковна інституція, що і в самій Росії, був, на думку, В. Чеховського, М. Грушевського, Д. Дорошенка, та ін. однією з визначальних причин збереження бездержавності України. Служителі православної церкви постають у цих роботах зі статусом ідеологічної реакційної сили [44; 10; 13; 6].

Принципово нові оцінки соціального статусу духовенства, з урахуванням усіх його зазначених складових, з'являються у 1990-і роки. В Росії такими стали праці А. Полонського та Б. Миронова, в Україні – узагальнюючі дослідження Г. Надтока, В. Меші. Саме в цих роботах вперше застосовується поняття "соціальний статус духовенства". Про нього йдеться також в регіональних дослідженнях С. Жилюка, І. Лимана, В. Рожка та ін. [14; 24; 38]. Таким чином, простежується тенденція трансформації змістовного навантаження поняття "соціальний статус духовенства" від його однобічного до синтетичного сприйняття.

Прирошення знань щодо соціального статусу духовенства в Україні другої половини XIX ст. відбувалось під визначальним впливом суспільних обставин. Дореволюційна епоха з її офіційною ідеалізацією постаті православного пастиря не спонукала науковців до дослідження правового статусу духовенства. За таких обставин універсальною видавалась позиція С. Познишева, який виводив правовий статус духовенства з урядового статусу самої православної церкви, з монополії православного кліру на прозелітизм* та юридично оформленої заборони прозелітизму для інших конфесій [34, с. 231, 238, 265].

* прозелітизм – зманювання, агітація віруючих інших конфесій за зміну віросповідання на користь конфесії пропагандиста (прозеліта)

Про те, що РПЦ доручалась й інша (загальнодержавна) – цензурна функція – пише А. Лопухін. Зокрема, він зазначає, що до 1859 р. при Синоді існував таємний цензурний комітет, а пізніше церква виконувала цензурні функції у наглядному режимі [17, с. 664].

Отже, в перших наукових і науково-популярних працях правовий статус православного духовенства окреслювався лише ескізно. В радянській історіографії акцент було зроблено на формах реалізації духовенством свого правового статусу. Так, Д. Венедиктов у 1930 р. та Є. Грекулов у 1931 р. наводять матеріали щодо діяльності монастирських тюрем – місць ув'язнення не тільки за релігійні, але й політичні злочини. З робіт стає зрозумілим, що засуджені, у т.ч. з України, відбували покарання в російських Суздальському Спасо-Єфимієвому та Соловецькому монастирях.

В одній із своїх наступних робіт (1969 р.) Є. Грекулов робить цікавий висновок про те, що надмірні права й привілеї Російської православної церкви, та духовенства, особливо в період правління обер-прокурора К. П. Побєдоносцева (1880-1905), наклалися на відносну слабкість державного апарату. Тому, за царювання Ніколая II, призвели до феномену російського клерикалізму, прояви якого мали місце і в єпархіях України [8, с. 9].

В 1990-і рр. правовий статус духовенства РПЦ, у т.ч. в Україні, розглядався в контексті церковних реформ (С. В. Римський) [37, с. 168, 173], а також з точки зору місця духовенства в загальносуспільній системі координат (Г. Надтока, Б. Миронов, В. Меша та ін.).

Заслуговує уваги фундаментальна праця Б. Миронова "Социальная история России", в якій прослідковано еволюцію правового статусу духовенства у межах усієї імперії, включно з окремими єпархіями України, з кінця XVIII до початку XX століття. Саме з катериненських часів духовенство, на думку автора, перетворилось у другу після дворянства "вільну верству". Цілком об'єктивним є також висновок Б. Миронова про те, що "антистановна реформа" 1869 р. сприяла перетворенню білого духовенства зі стану в професію. Причина – руйнація юридичного підґрунтя існування духовенства як окремого стану [29, с. 106-107]. Думка Б. Миронова про те, що "в основному позбавлення духовенства основних станових рис завершилось на початку XX ст." [29, с. 107] цілком корелюється з висновками Г. Надтока, який присвячує цій проблемі один із підрозділів своєї монографії [30, с. 63-81]. Найповніше правовий статус духовенства в Україні останньої чверті XIX ст. знаходимо в монографії В. Меші. В підрозділі з однойменною назвою, спираючись на багату джерельну базу, він характеризує привілеї духовенства, включаючи надання прав особистого дворянства вдовам священнослужителів, а їх дітям – спадкового почесного громадянства [28, с. 81-82].

Висвітлення в літературі освітнього рівня духовенства другої половини XIX ст., як складової ознаки його соціального статусу, також було започатковано в дореволюційну епоху. Тоді помітною тенденцією в історіографії став поступовий перехід від загальних оцінок духовної освіти до конкретного аналізу її основних рис. Початок поклала праця К. Добронравіна "Очерк истории русской церкви" (1863 р.), в якій, чи не вперше, студіювалась тема підготовки православних місіонерів в імперії [12, с. 246-247]. На формалізм в семінарській освіті, а відтак недостатній професіоналізм священників вказувалось у статті А. Папкова (1902 р.) [33, с. 198]. Викликане цим "скептичне ставлення до духовенства" з семінарською та академічною освітою описував у своїй монографії Є. Крижанівський. Будучи вихідцем із священницької родини, він зазначав, що більшість пастирів на Київщині трималась старих українських традицій, корис-

туючись незрівнянно більшою повагою мирян, аніж нові випускники духовних шкіл [22, с. 516, 546]. Повнішу характеристику духовної освіти знаходимо у П. Малицького, А. Лопухіна, П. Смирнова, які подали відомості про типи духовних шкіл (академії, семінарії й духовні училища), їх чисельність в середині XIX та на початку XX ст., результати реформ духовної освіти в імперії 1867 і 1884 років [26; 17; 40]. Необхідно відзначити, що за 12 років до виходу праці К. Харламповича "Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь" П. Малицький зробив висновок про те, що "тип духовної школи Росії за регламентом було повністю списано з південно-руських (українських – І. Г.) шкіл" [26, с. 138].

В радянську епоху еволюція історіографічних оцінок рівня духовної освіти духовенства представлена в працях А. Дмитрієва (1930 р.) та Є. Грекулова (1969 р.). Якщо перший прагнув довести, що попри "безперервність розвитку духовної освіти в імперії XVIII і XIX століть ці заклади залишались справжньою фабрикою креєтивів", які перетворювались у фанатиків одряхлілих ідей православ'я [11, с. 195], то другий схилявся до більш діалектичного підходу. Зокрема, Є. Грекулов, відзначаючи "схоластику і рутину" семінарської освіти, підкреслював, що значна частина випускників-семінаристів відмовлялась від церковної кар'єри й, поступаючи на службу в якості вчителів, ветеринарів чи акцизних чиновників засвідчувала належний рівень загальноосвітньої підготовки [8, с. 4; 102-103].

В середині XX ст. з'являються роботи представників російської та української діаспори, в яких окремі сюжети стосувались духовної освіти православного духовенства. Так, Д. Дорошенко зосередився на створенні й діяльності українських громад у семінаріях України другої половини XIX ст. [13, с. 45], а Н.Зернов акцентував увагу на неможливості набуття повноцінної освіти в духовних закладах, які функціонували в "охопленій багатолітнім оціпенінням православної церкви". "Штучний світ й удушлива атмосфера семінарії та академії", на його переконання, стали причиною традиційної відмови дворянства від духовної освіти та кар'єри [15, с. 52, 59-61].

Комплексний підхід до аналізу цілісності духовно-освітнього процесу безпосередньо в українських єпархіях з'являється лише в 1990-2000-і роки. Вперше такий науковий аналіз знаходимо в монографії Г. Надтоки. Ключовим є висновок автора про те, що "посередній" освітній рівень духовенства в Україні кінця XIX – початку XX ст. був, зокрема, й результатом штучно створених Синодом умов, за яких духовні заклади України не могли повністю задовольняти кількісні та якісні кадрові потреби своїх єпархій. Це й відкривало нові канали для насичення українських парафій священниками з Росії [30, с. 42].

Духовна освіта в православній церкві останньої чверті XIX ст. цілісно представлена в роботі В. Меші. Автор аналізує різні рівні духовної освіти в Україні (штат навчальних закладів, рівень їх матеріального забезпечення, характер освітніх програм, спосіб життя вихованців, рівень викладання й наукову діяльність Київської духовної академії). Динаміка та якісні параметри духовної освіти в Україні того часу наведені в п'яти авторських таблицях [28, с. 98-126].

Нарешті, історіографія третьої складової соціального статусу духовенства – його матеріального рівня виявилась найбільш суперечливою. В дореволюційний період спектр дослідницьких висновків включав три крайні позиції: "священники-злидарі" (А. Папков), "священники-мужики" (П. Малицький, П. Успенський, А. Лопухін), "священники і ченці як заможні верстви" (С. Мельгунов). При цьому, якщо А. Лопухін прослідковував сталу тенденцію покращення матеріального за-

безпечення білого духовенства внаслідок реалізації указів 1862, 1864, 1866, 1878, 1880 і 1894 рр. [17, с. 720-722], то С. Мельгунов констатував стабільно високий матеріальний статус чернецтва. За його підрахунками, на кожного ченця у 1870-і рр. припадало 400 руб. монастирських прибутків на рік [27, с. 14; 18]. Єпископ Порфирій Успенський оприлюднив і маловідоме джерело поповнення доходів єпархіального кліру – зі зборів держави з поміщицьких маєтків [19, с. 148-149].

Відсутність системного аналізу доходів Російської православної церкви була характерна і для досліджень радянської доби. Окрім ранньої (1929 р.) роботи М. Нікольського "История русской церкви", в якій "критичне становище церкви другої половини XIX ст." автор вбачає, насамперед, в "економічній базі", а відносно заможності вважає лише міське духовенство [32, с.405], дослідники історії церкви ідентифікують священно-церковно-служителів як панівну, заможну, експлуататорську верству. Так, поглиблюючи тезу В. І. Леніна про духовенство як "кріпосників в рясах" [23, с. 431], П. Бляхін вказує на те, що до ліквідації кріпацтва у 1861 р. РПЦ належало 859602 кріпацьких душ. Невипадковими, на його переконання, є у цьому зв'язку слова з популярної пісні "Дубінушка": "Товстопузый наш пип обирає наряд" [2, с. 3-4].

Безапеляційності й бездоказовості, притаманної працям П. Карпенка й Ф. Ковальова, що вийшли з видавництва "Безбожник", прагнули уникнути Є.Грекулов та Н. Любинецький. У своїх роботах, що вийшли в світ у 1931 р., вони характеризують земельні володіння церкви, у т.ч. в єпархіях України. З авторських узагальнень випливає, зокрема, що середні наділи в українських єпархіях були на 1890 р. в півтора рази вищими, ніж, наприклад, у Білорусії [25, с. 45].

Наближення до об'єктивної картини спостерігається лише в сучасній історіографії. Так, в монографії "Церковь и государство" (1997 р.) російський дослідник А. Ніколін схиляється все ж до думки про загальну експлуататорську природу православного духовенства пореформеної епохи. Серед аргументів автора – щорічні державні субсидії монастирям для оплати найманих робітників. При цьому, якщо у 1861 р. субсидії сягали 168200 рублів, то у 1890 р. – вже 425 тисяч [31, с. 124].

На основі виявленого аналізу близько 10 видів поповнення бюджету духовенства в Україні кінця XIX ст. Г. М. Надтока відтворює загальну картину доходів білого й чорного духовенства, єпископів та митрополитів. Вона засвідчує, з одного боку, високий рівень соціальної диференціації духовенства, і, з другого, показує, що матеріальне забезпечення священно-церковнослужителів в Україні того часу рідко було нижчим рівня, характерного для середнього селянства [30, с. 52; 59]. Подібні підходи в дослідженні доходів православного духовенства України останньої чверті XIX ст. властиві В. Г. Меші. Він, зокрема, встановлює, що витрати середньостатистичного селянина на треби були для нього цілком посильними, а тому критику церкви у цій ділянці її функціонування вважає недостатньо обґрунтованою. Автор виявляє й вищий порівняно з Росією рівень державного фінансування духовенства в Україні, особливо в її правобережних єпархіях, що було викликано потребою стимулювання протидії інославному прозелітизму [28, с. 84, 89].

Таким чином, в історіографії простежується еволюція соціального статусу православного духовенства в Україні другої половини XIX ст., висвітлення специфіки, характерної для всієї церковно-православної історії. По-перше, в дореволюційних і радянських дослідженнях православна церква в цілому і духовенство, зокрема, по суті не були предметом спеціальних досліджень і спорадично та однобічно характеризувались у контексті

загальноросійських церковних процесів. Невипадково перші комплексні дослідження проблеми з'явилися з часів суверенізації України. По-друге, багатогранність, а відтак більша об'єктивність сучасних наукових висновків щодо соціального статусу духовенства пореформеної епохи ґрунтується на поєднанні переваг кожного з існуючих методологічних підходів – від позитивізму до діалектики, мікроісторизму та соціальної історії. По-третє, поліконцептуальність в оцінках досліджуваного явища об'єктивно сприяла відтворенню його реальних ознак. Нарешті, необхідно констатувати, що до сьогодні слабо дослідженим залишається соціальний статус духовенства України 1850-1874 років, тобто епохи, що передувала реформам 1861-1874 рр. та періоду самих реформ. Йдеться не тільки про церковну інфраструктуру, але й основні сфери соціотворчої діяльності православної церкви.

1. Билинцев С. Т. и ее слуги (О православных монастырях и монашестве) / С. Билинцев. – К.: Государственное издательство политической литературы УССР, 1960. – 88 с. 2. Бляхин П. Как попы дурманят народ / П. Бляхин. – Петербург: Государственное издательство, 1920. – 100 с. 3. Буткевич Т. И. О миссии католической и протестантской: Доклад, прочитанный в заседании особого по миссионерским делам совещания при Св. Синоде. – СПб., 1907. – 158 с. 4. Варичев Е. С. Православная церковь. История и социальная сущность / Е. С. Варичев. – М.: Сов. Россия, 1982. – 192 с. 5. Венедиктов П. Попы: провокаторы, тюремщики, погромщики / П. Венедиктов. – Москва, 1930. – 119 с. 6. Власовский И. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – Репринтне видання. Нью Йорк, 1957. – Т. III. – Київ, 1998. – 390 с. 7. Голубинский Е. О реформе в быте русской церкви / Е. Голубинский // Православие: pro et contra. – СПб.: РХГИ, 2001. – С. 199 – 205. 8. Грекулов Е. Ф. Церковь, самодержавие, народ (2-я половина XIX – начало XX в.) / Е. Ф. Грекулов. – М.: Издательство "Наука", 1969. – 184 с. 9. Грекулов Е. Ф. Як православна церква служила самодержавству / Е. Ф. Грекулов. – Харків – Одеса: "Пролетар", 1931. – 103 с. 10. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / М. Грушевський. – Львів, 1925. – 192 с. 11. Дмитриев А. Церковь и идея самодержавия в России / А. Дмитриев. – М.: Атеист, 1930. – 232 с. 12. Добронравин К. Очерк истории русской церкви, от начала христианства в России до настоящего времени (1860 года) / К. Добронравин. – СПб., 1863. – 372 с. 13. Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу / Д. Дорошенко. – Берлін, 1940. – 69 с. 14. Жилюк С. І. Російська православна церква на Волині (1793-1917 рр.) / С. І. Жилюк. – Житомир: Журфонд, 1996. – 174 с. 15. Зернов Н. Русское религиозное возрождение XX века / Н. Зернов. – Paris, 1991. – 368 с. 16. Золотарев О. В. Стратегия духа армии. Армия и церковь в русской истории 988 – 2005 гг.: антология: в 2-х кн. / О. В. Золотарев. – Челябинск: Социум, 2006. – Кн. 1. – 736 с. 17. История Христианской церкви в XIX веке / издание А.П. Лопухина. – Петроград, 1901. – Т. 2:

Православный Восток. – С. 504 – 739. 18. Карпенко П. Архидиякон Чехун з кривавим ножом / П. Карпенко. – К., 1930. – 8 с. 19. Книга бытия моего. Дневники и автобиографические записки епископа Порфирия Успенского. – Т. VII. – СПб., 1902. – 600 с. 20. Ковальов Ф. Православие на службе самодержавия в России / Ф. Ковальов. – М.: Безбожник, 1930. – 64 с. 21. Коровин Е. Религія і церква за доби імперіалізму / Е. Коровин. – Харків – Київ, 1931. – 22. Крыжановский Е. М. Собрание сочинений / Е. М. Крыжановский. – К., 1890. – Т. 1-2. – 652 с. 23. Ленин В. И. Классы и партии в их отношении к религии и церкви / В.И. Ленин // ПСС. – Т. 17. – С. 429-438. 24. Лиман І. Державна церква і державна влада. Південна Україна (1775-1861) / І. Лиман. – Запоріжжя: РА "Тандем – У", 2004. – 400 с. 25. Любинецкий Н. А. Недвижимая собственность русской церкви / Н. А. Любинецкий // История классовой борьбы в царской России и религия. – М. – Л., 1931. – С. 45-46. 26. Малицкий П. Руководство по истории русской церкви. Период патриаршего и синодального управления / П. Малицкий. – СПб.: Изд-е И. Л. Тузова, 1902. – 204 с. 27. Мельгунов С. П. Наши монастыри. К вопросу о секуляризации монастырских земель / С. П. Мельгунов. – М., 1917. – 23 с. 28. Меша В. Г. Конфесійний та суспільний аспекти розвитку православної церкви в Україні 1875-1900 років / В. Г. Меша. – Донецьк: Норд-Прес, 2007. – 354 с. 29. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): в 2 т. / Б. Н. Миронов. – СПб.: Изд-во "Дмитрий Буланин". – Т. 1. – 548 с. 30. Надтока Г. М. Православная церква в Україні: соціально-релігійний контекст (1900-1917 рр.) / Г. М. Надтока. – К.: Наукова думка, 1998. – 271 с. 31. Николин А. Церковь и государство (история правовых отношений) / А. Николин. – Издание Сретенского монастыря, 1997. – 430 с. 32. Никольский Н. М. История русской церкви / Н. М. Никольский. – М.: Политиздат, 1983. – 448 с. 33. Папков А. А. Церковно-общественные вопросы в эпоху царя-освободителя (1855-1870) / А. А. Папков. – СПб.: Тип. Лопухина, 1902. 34. Познышев С. В. Религиозные преступления с точки зрения религиозной свободы. К реформе нашего законодательства о религиозных преступлениях / С. В. Познышев. – М., 1906. – 316 с. 35. Полонский А. В. Православная церковь в истории России (Синодальный период) / А. В. Полонский. – М.: Со-действие, 1995. – 107 с. 36. Прошин Г. Г. Черное воинство: (Русский православный монастырь. Легенда и Быль). / Г. Г. Прошин. – М.: Политиздат, 1985. – 320 с. 37. Римский С. В. Церковная реформа 60-70-х гг. XIX века / С. В. Римский // Отечественная история. Российская академия наук. – 1995. – №2. – С. 166-175. 38. Рожко В. Е. Нарис історії Української православної церкви на Волині: Історико-краєзнавчий нарис / В. Е. Рожко. – Луцьк: Медіа, 2001. – 672 с. 39. Розанов В. В. Русская церковь и другие статьи / Собрание сочинений. В темных религиозных лучах / В. В. Розанов. – М.: Республика, 1994. – 476 с. 40. Смирнов П. История христианской православной церкви / П. Смирнов. – СПб.: Типо-литография М. П. Фроловой, 1913. – 284 с. 41. Титлинов В. В. Православие на службе самодержавия в Русском государстве / В. В. Титлинов. – Ленинград: Государственное издательство, 1924. – 210 с. 42. Тихомиров Л. Духовенство и общество в современном религиозном движении / Л. Тихомиров // Русск. Обзор. – 1892. – №9. – С. 224 – 240. 43. Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь / К. В. Харлампович. – Казань, 1914. – Т. 1. – 878 с. 44. Чеховский В. За церковь, христову громаду, проти царства тьми / В. Чеховский. – К., 1922. – 52 с.

Надійшла до редколегії 27.01.10

А. Зубко, канд. іст. наук, доц.

ВІЗАНТІЙСЬКІ ХРОНІКИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

В статті дана характеристика змісту візантійських хронік всесвітньої історії, використаних при їх створенні хронологічних систем, розроблених в них концепцій історичного розвитку. Простежено вплив візантійських хронік на розвиток історичної науки в Київській Русі.

The article gives the characteristics to the content of the Byzantine chronicles' of the world history as well as to the chronology systems used at compiling them, and the concepts of the historical development given in them. The influence of the Byzantine chronicles upon the development of historical science in Kievan Rus' is traced.

Візантійські хроніки IV – XV ст. – (від грецького "Jronos" – "час") є історичними працями, в яких події світової історії подані за хронологічними принципами. Термін "хроніка" близький до терміну "хронограф" – (від грецького "Jronos" – "час", та "grapho" – "пишу"), тобто опис подій, які сталися в певний період часу.

Величезну за обсягом історичну літературу візантійської доби прийнято розподіляти на дві основні групи – "історії" та "хроніки". Розподіл на ці два напрями досліджень склався історично: автори "історій" виступають продовжувачами традицій давньогрецької античної історіографії, в той ж час як "хроніки" вперше з'явилися в римсько-візантійський період. В візантійській історіографії IV – V ст. з'явилася принципово новий тип історично-

го твору – хроніки всесвітньої історії, які здійснили великий вплив на всю історіографію доби середньовіччя.

Візантійські хроніки всесвітньої історії перекладали в Західній і Східній Європі. Найбільше розповсюдження візантійські всесвітні хроніки отримали серед слов'ян. Жоден з більш ніж 30 відомих візантійських істориків – авторів "історій" не був перекладений на слов'янську мову, в той час як "хроніки" дали величезний матеріал для слов'янських перекладів. В Київській Русі були здійснені переклади хронік Іоанна Малали, Георгія Амартола, патріарха Нікіфора, Феофана Сповідника, Георгія Сінкелла, Сімеона Логофета, Іоанна Занари, Константина Манассії та ін. Переклади візантійських хронік всесвітньої історії сприяли появі перших давньоруських історичних творів – літописів та хронографів. З